O‘zbekiston Respublikasi
Maktabgacha va maktab
ta’limi vazirligi

ISSN: 2992-9008
UDK: 37

TA’LIM VA TARAQQIYOT

Ilmiy-uslubiy jurnali

2026-YIL 5-SON

www.journal.namspi.uz

Bosh muharrir: *Namangan davlat pedagogika instituti rektori B.E.Xusanov*
Mas'ul muharrir: *Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor M.R.Qodirxonov*
Mas'ul muharrir o'rinbosari0: *Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va ilmiy-pedogogik kadrlar tayyorlash bo'limi boshlig'i J.A.Yuldashev*

T A H R I R H A Y ' A T I

Aniq va tabiiy fanlar: *k.f.d., prof. Sh.Abdullayev, f-m.f.d., dots. R.Xakimov, k.f.d., prof. N.Vohidova, k.f.d., dots. M.Qodirxonov, b.f.d., dots. A.Batashov, f-m.f.n., dots., T.Abdullayev, p.f.n., dots. M.Eshnazarova, p.f.n., dots. G'.Nafasov, p.f.n., dots. M.Boltayeva.*
Texnika fanlari: *t.f.d., prof. A.Umarov, t.f.d., prof. A.Qayumov, PhD, dots. Sh.Xudoyqulov, PhD, dots. Abdunazarov.*
Ijtimoiy-gumanitar fanlar: *s.f.d., prof. T.Fayzullayev, tar.f.d, prof. A.Rasulov. f.f.d., prof. M.Ismoilov, i.f.d., dots. N.Sotivoldiyev, t.f.n., dots. A.Isoqboyev, f.f.n., dots. O.Mamatov, t.f.n., dots. Z.Haydarov, PhD. J.Yuldashev, PhD. A.Abdullayev.*
Pedagogika fanlari: *p.f.d., prof. B.Xodjayev, p.f.d., prof. X.Najmiddinova, p.f.d., prof. T.Ismoilov, p.f.d., prof. S.Abdullayev. p.f.d., prof., M.Y.Sobirova, p.f.d., prof., R.Zamilova, p.f.d., prof. Sh.Xujamberdiyeva, p.f.d.,dost. M.Asqarova, PhD S.Jamoldinova, PhD, dots. M.Asranboyeva.*
Filologiya fanlari: *fil.f.d., prof. N.Uluqov, fil.f.d., prof. H.Usmanova, f.f.d., dots. X.Shokirova, p.f.n., dots. S.Misirov, p.f.n., dots. Sh.Ubaydullayev, PhD.,dots. P.Lutfullayev, PhD., dots. M.Yakubbayev.*

Texnik muharrir: R.Tursunov

Tahririyat manzili: Namangan shahri, Uychi ko'chasi, 316-uy.
Pochta indeksi: 160136, ***Faks:*** (0369) 227-27-21,
Email: Info@namspi.uz

"Ta'lim va taraqqiyot" ilmiy-uslubiy jurnali elektron to'plam sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi ***Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi (AOKA)ning 2022-yil 25-oktabrdagi № 045044 raqamli guvohnomasi*** *asosida chop etiladi. Jurnal* ***Oliy Attestatsiya komissiyasining 2024-yil 30-noyabrdagi (№ 364/5) yig'ilishi qaroriga asosan pedagogika fanlari bo'yicha*** *falsafa fanlari doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan asosiy ilmiy natijalarini chop etish uchun tavsiya etilgan. UDK: 37, Xalqaro standartlashtirish raqami (ISSN): 2992-9008.*

Maqolalarning ilmiy saviyasi va keltirilgan ma'lumotlar uchun mualliflar javobgar hisoblanadi.

NAMANGAN DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI 2026

ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARI TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK ASOSLARI VA PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Ziyomiddinova Nilufar Avazbekovna
Namangan davlat pedagogika istituti mustaqil tadqiqotchi
nilufarziyomiddinova83@gmail.com!
ORCID :0009-0007-9086-8602

Annotatsiya: *Maqolada ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tafakkurini rivojlantirishning didaktik asoslari va pedagogik imkoniyatlari tahlil qilingan. Ona tili ta’limida til birliklarini anglash, ularning o‘zaro munosabatlarini aniqlash, so‘z va gaplar ustida ishlash orqali o‘quvchilarning tahliliy hamda mantiqiy fikrlashini rivojlantirish masalalari yoritilgan. O‘qish savodxonligi mashg‘ulotlarida esa matn mazmunini anglash, asosiy va ikkinchi darajali axborotni farqlash, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, qahramonlar xatti-harakatini baholash va mustaqil xulosa chiqarish imkoniyatlari asoslangan. Shuningdek, tafakkur operatsiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan didaktik topshiriqlar tizimi, interfaol metodlar va pedagogik shart-sharoitlar taklif etilgan. Maqola nazariy-metodik tahlil asosida tayyorlangan bo‘lib, boshlang‘ich ta’lim amaliyotida qo‘llash uchun metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich ta’lim, ona tili, o‘qish savodxonligi, tafakkur, mantiqiy fikrlash, mustaqil fikrlash, matn tahlili, til birliklari, didaktik topshiriq, muammoli ta’lim, tanqidiy fikrlash, nutqiy faoliyat.*

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА И ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ

Аннотация: *В статье анализируются дидактические основы и педагогические возможности развития мышления учащихся начальных классов на уроках родного языка и читательской грамотности. Рассматриваются вопросы формирования аналитического и логического мышления посредством изучения языковых единиц, установления связей между словами и предложениями. Особое внимание уделяется развитию навыков осмысления текста, выделения основной и второстепенной информации, определения причинно-следственных связей, оценки поступков героев и самостоятельного формулирования выводов. Предлагаются система дидактических заданий, интерактивные методы и педагогические условия, направленные на развитие мыслительных операций учащихся.*

Ключевые слова: *начальное образование, родной язык, читательская грамотность, мышление, логическое мышление, самостоятельное мышление, анализ текста, языковые*

единицы, дидактическое задание, проблемное обучение, критическое мышление, речевая деятельность.

DIDACTIC FOUNDATIONS AND PEDAGOGICAL POSSIBILITIES FOR DEVELOPING THE THINKING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN NATIVE LANGUAGE AND READING LITERACY LESSONS

Abstract: *This article examines the didactic foundations and pedagogical potential of developing primary school pupils' thinking in native language and reading literacy lessons. It explores how the study of linguistic units, relationships between words, and sentence structures can foster analytical and logical thinking. Particular attention is given to text comprehension, distinguishing main and supporting information, identifying cause-and-effect relationships, evaluating characters' actions, and formulating independent conclusions. The article proposes a system of didactic tasks, interactive teaching methods, and pedagogical conditions aimed at developing pupils' thinking operations. The study is theoretical and methodological in nature and offers recommendations for primary education practice.*

Keywords: *primary education, native language, reading literacy, thinking, logical thinking, independent thinking, text analysis, linguistic units, didactic task, problem-based learning, critical thinking, speech activity.*

KIRISH

Zamonaviy boshlang‘ich ta’limning muhim vazifalaridan biri o‘quvchilarda nafaqat o‘qish, yozish va grammatik bilimlarni o‘zlashtirish, balki mustaqil fikrlash, axborotni tahlil qilish, matn mazmunini anglash, fikrlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash va o‘z xulosalarini asoslash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Chunki ona tili va o‘qish savodxonligi fanlari o‘quvchining faqat nutqiy kompetensiyasini emas, balki uning bilish faoliyati, tafakkuri va dunyoqarashini rivojlantirishda ham muhim o‘rin tutadi.

Ona tili darslarida o‘quvchilar tovush, harf, so‘z, so‘z birikmasi, gap va matn kabi til birliklari bilan ishlash jarayonida ularning tuzilishi, mazmuni va o‘zaro munosabatlarini anglaydilar. Bu faoliyat tahlil, taqqoslash, tasniflash, umumlashtirish va xulosa chiqarish kabi tafakkur operatsiyalarining rivojlanishiga sharoit yaratadi. O‘qish savodxonligi darslarida esa o‘quvchi matnni shunchaki o‘qib chiqish bilan cheklanmaydi. U matndagi axborotni anglaydi, asosiy fikrni ajratadi, voqealar ketma-ketligini aniqlaydi,

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

qahramonlar xatti-harakatini baholaydi, yashirin mazmunni tushunishga harakat qiladi va o‘qilgan material yuzasidan mustaqil munosabat bildiradi. Bunday faoliyat o‘quvchining tafakkurini rivojlantirish bilan birga, uning axborot bilan ishlash madaniyatini ham shakllantiradi. Xalqaro ta’lim tadqiqotlarida ham o‘qish savodxonligi matnni oddiy o‘qish yoki qayta hikoya qilish bilan cheklanmaydi. PISA tadqiqotining o‘qish savodxonligiga oid konseptual yondashuvida yozma matnlarni tushunish, ulardan foydalanish, baholash, mulohaza yuritish va o‘qish jarayoniga jalb etilish muhim tarkibiy qismlar sifatida ko‘rib chiqiladi [1]. Ushbu yondashuv boshlang‘ich ta’limda o‘qish faoliyatini mazmunni anglash va fikrlash bilan bog‘liq holda tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi. L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasida til va nutq bolaning tafakkuri shakllanishidagi muhim vositalardan biri sifatida talqin etiladi. Uning qarashlariga ko‘ra, bolaning bilish faoliyati ijtimoiy muloqot, til vositalari va ta’lim jarayoni bilan uzviy bog‘liq [2]. Bu fikr ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning fikr almashishi, savol berishi, munozarada qatnashishi va o‘z qarashlarini ifodalashiga imkon yaratish zarurligini asoslaydi. J. Bruner ta’lim jarayonida o‘quvchining bilimlarni faol o‘zlashtirishi, izlanishi va mustaqil kashf etishiga alohida e’tibor qaratadi [3]. Mazkur yondashuv ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida tayyor xulosalarni berish o‘rniga, o‘quvchilarni matn va til hodisalari asosida mustaqil xulosa chiqarishga yo‘naltirishning pedagogik ahamiyatini ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida tafakkurni rivojlantirishni ta’lim mazmunining tarkibiy qismi sifatida tashkil etish, topshiriqlarni o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlariga moslashtirish hamda fikrlash faoliyatini bosqichma-bosqich murakkablashtirish dolzarb metodik masala hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi - ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tafakkurini rivojlantirishning didaktik asoslarini aniqlash, pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish mumkin bo‘lgan metodik yondashuvlarni ishlab chiqish.

Tadqiqot maqsadidan kelib chiqib quyidagi vazifalar belgilandi:

boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tafakkurini rivojlantirishda ona tili va o‘qish savodxonligi fanlarining o‘rnini aniqlash;

til birliklari bilan ishlash jarayonida tafakkur operatsiyalarini shakllantirish imkoniyatlarini tahlil qilish;

matnni anglash va tahlil qilish orqali mustaqil fikrlashni rivojlantirish mexanizmlarini yoritish;

tafakkur rivojlanishiga yo‘naltirilgan didaktik topshiriqlar tizimini taklif etish;

dars jarayonida qo‘llanadigan metodlar va pedagogik shart-sharoitlarni asoslash.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot nazariy-metodik xarakterga ega bo‘lib, unda boshlang‘ich ta’limda ona tili va o‘qish savodxonligi darslarini tashkil etish, tafakkur rivojlanishi va o‘qish savodxonligining pedagogik-psixologik asoslariga oid ilmiy manbalar tahlil qilindi. Tadqiqotning metodologik asosini L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi, J. Brunerning kashfiyot orqali o‘qitish yondashuvi, o‘qish savodxonligiga oid xalqaro konseptual qarashlar hamda zamonaviy didaktik tamoyillar tashkil etdi.

NATIJALAR

Ona tili va o‘qish savodxonligi fanlari mazmunan bir-biri bilan bog‘liq bo‘lsa-da, o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantirishda o‘ziga xos didaktik imkoniyatlarga ega. Ona tili darslarida o‘quvchilar til birliklarining tuzilishi va mazmunini o‘rganish, so‘zlarning ma’nosini farqlash, gaplarni tuzish, so‘zlarni guruhlash, imlo va grammatik qoidalarni anglash orqali tahliliy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. Masalan, o‘quvchiga bir nechta so‘z berilib, ularni ma’nosiga yoki grammatik xususiyatiga ko‘ra guruhlash topshirig‘i berilsa, bola avval so‘zlarni tahlil qiladi, umumiy belgilarini aniqlaydi, so‘ng tasniflaydi. Bu jarayonda tahlil, taqqoslash va umumlashtirish operatsiyalari faollashadi. O‘qish savodxonligi darslarida esa o‘quvchilar matnning mazmuniy tuzilishini anglash, voqealar ketma-ketligini aniqlash, qahramonlar xatti-harakatini baholash, asosiy fikrni

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

ajratish va matn yuzasidan xulosa chiqarish orqali tafakkurini rivojlantiradilar. Ushbu ikki fan yo‘nalishining pedagogik imkoniyatlarini quyidagicha ifodalash mumkin:

Ta’lim yo‘nalishi	**Didaktik faoliyat**	**Rivojlantiriladigan tafakkur ko‘nikmalari**
Ona tili	So‘zlarni ma’nosiga ko‘ra guruhlash	Tahlil va tasniflash
Ona tili	Gaplarni tuzish va qayta shakllantirish	Sintetik va ijodiy fikrlash
Ona tili	So‘zlarning ma’nodosh va zid ma’nolarini aniqlash	Taqqoslash va umumlashtirish
Ona tili	Gapdagi xatolarni topish va tuzatish	Tanqidiy tahlil
O‘qish savodxonligi	Matnning asosiy fikrini aniqlash	Umumlashtirish
O‘qish savodxonligi	Voqealar ketma-ketligini tiklash	Mantiqiy izchillik
O‘qish savodxonligi	Qahramonlar xatti-harakatini baholash	Tahlil va baholash
O‘qish savodxonligi	Matnga muqobil sarlavha topish	Ijodiy va mustaqil fikrlash
O‘qish savodxonligi	Matn davomini mustaqil yaratish	Taxmin qilish va ijodiy fikrlash

Mazkur tahlil ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari bir-birini to‘ldirishini ko‘rsatadi. Ona tili darslarida til birliklari bilan ishlash orqali shakllangan tahliliy ko‘nikmalar o‘qish savodxonligi mashg‘ulotlarida matn mazmunini chuqurroq anglashga xizmat qiladi. O‘z navbatida, matn ustida ishlash

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

o‘quvchining lug‘at boyligini, nutqini va til hodisalarini mazmuniy jihatdan tushunishini rivojlantiradi.

Ona tili darslarida tafakkur operatsiyalarini rivojlantirishning didaktik asoslari: Ona tili darslarida tafakkurni rivojlantirish til materialini o‘rganish jarayonini faol bilish faoliyatiga aylantirish orqali amalga oshiriladi. Bunda o‘quvchi til qoidalarini faqat yodlab qolmaydi, balki ularning mazmunini tushunadi, misollarni tahlil qiladi va o‘z bilimlarini yangi vaziyatlarda qo‘llaydi.

Tahlil qilish ko‘nikmasini rivojlantirish. Tahlil qilish o‘quvchining til birliklarini tarkibiy qismlarga ajratib o‘rganishi, muhim belgilarni aniqlashi va ular o‘rtasidagi munosabatlarni tushunishida namoyon bo‘ladi.

Namunaviy topshiriq: Quyidagi gapni tahlil qiling:“Bahorda bog‘larda rang-barang gullar ochiladi”. O‘quvchilarga quyidagi savollar beriladi:

Gapda nechta so‘z mavjud?

Qaysi so‘z predmetni, qaysi so‘z harakatni ifodalaydi?

Gapda faslni bildiruvchi so‘z qaysi?

Agar “bahorda” so‘zi olib tashlansa, gap mazmunida qanday o‘zgarish yuz beradi? Bu topshiriq o‘quvchini gapning mazmuniy va grammatik tuzilishini anglashga yo‘naltiradi.

Taqqoslash ko‘nikmasini rivojlantirish. Taqqoslash orqali o‘quvchilar so‘zlar, gaplar va matnlarning o‘xshash hamda farqli jihatlarini aniqlaydilar. *Namunaviy topshiriq:* “Go‘zal”, “chiroyli”, “xunuk”, “ko‘rkam” so‘zlarini ma’nosiga ko‘ra taqqoslang. O‘quvchilar:

ma’nodosh so‘zlarni aniqlaydilar;

zid ma’noli so‘zni ajratadilar;

so‘zlarning nutqdagi qo‘llanishiga misollar keltiradilar. Bu faoliyat lug‘aviy bilimlar bilan birga, taqqoslash va tasniflash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

Umumlashtirish ko‘nikmasini rivojlantirish. O‘quvchilarga bir nechta misollar taqdim etilib, ularning umumiy xususiyatlarini aniqlash so‘raladi.

Namunaviy topshiriq:

“Kitob, daftar, qalam, o‘chirg‘ich” so‘zlarini o‘qing. Ularni qanday umumiy belgi asosida birlashtirish mumkin? Kutiladigan xulosa: ushbu predmetlar maktab o‘quv qurollari hisoblanadi. Keyingi bosqichda o‘quvchilardan boshqa predmetlar to‘plamini mustaqil guruhlash va tanlagan mezonini izohlash talab etiladi.

Mustaqil fikrlash va ijodkorlikni rivojlantirish. O‘quvchilarga berilgan so‘zlardan foydalanib, mustaqil gap yoki kichik matn tuzish topshiriladi. Masalan, “mehr”, “do‘stlik”, “yordam”, “maktab” so‘zlari ishtirokida mazmunan bog‘langan 3–4 ta gap tuzish so‘raladi. Bu topshiriq o‘quvchilarning lug‘at boyligi, grammatik bilimlari va ijodiy fikrlashini birgalikda faollashtiradi.

O‘qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlash orqali tafakkurni rivojlantirish O‘qish savodxonligi darslarida matn tafakkurni rivojlantirishning asosiy didaktik vositalaridan biri hisoblanadi. Matn bilan ishlash o‘quvchidan axborotni qabul qilish, anglash, tahlil qilish, baholash va undan yangi xulosalar chiqarishni talab etadi. Matn ustida ishlash jarayonini shartli ravishda uch bosqichga ajratish mumkin.

Birinchi bosqich – matnni o‘qishdan oldingi faoliyat. Bu bosqichda o‘quvchilarning avvalgi bilimlari faollashtiriladi, matn mavzusiga qiziqish uyg‘otiladi va taxmin qilish ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Tavsiya etiladigan topshiriqlar: matn sarlavhasi asosida mazmunini taxmin qilish;

rasm yoki kalit so‘zlar asosida matn nima haqida ekanini aniqlash;

mavzu yuzasidan dastlabki savollar tuzish;

o‘z hayotiy tajribasi bilan bog‘liq fikr bildirish.

Ikkinchi bosqich – matnni o‘qish jarayonidagi faoliyat. Ushbu bosqichda o‘quvchilar matn mazmunini anglaydilar, muhim ma’lumotlarni ajratadilar va voqealar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlaydilar.

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

Tavsiya etiladigan topshiriqlar:

matndagi asosiy fikrni aniqlash;

voqealar ketma-ketligini tiklash;

qahramonlarning xatti-harakatini tavsiflash;

tushunarsiz so‘zlarning ma’nosini kontekst asosida aniqlash;

matn mazmuniga oid savollar tuzish.

Tafakkurni rivojlantirishga yo‘naltirilgan didaktik topshiriqlar tizimi

Tadqiqot doirasida ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida qo‘llash mumkin bo‘lgan quyidagi didaktik topshiriqlar tizimi taklif etiladi.

Didaktik topshiriq	**Bajarish tartibi**	**Rivojlantiriladigan ko‘nikma**
“Ortiqchasini top”	Berilgan so‘zlar orasidan mazmunan mos kelmaydiganini aniqlash va sababini tushuntirish	Tahlil, tasniflash
“Mantiqiy zanjir”	Gap yoki voqealarni mazmuniy ketma-ketlikda joylashtirish	Mantiqiy izchillik
“Sababini top”	Matndagi voqeaning yuzaga kelish sababini aniqlash	Sabab-oqibat munosabatini anglash
“Matnga boshqa sarlavha top”	Matnning asosiy mazmuniga mos yangi sarlavha yaratish	Umumlashtirish
“Qahramon o‘rnida bo‘lsam...”	Qahramon vaziyatida qanday yo‘l tutishini izohlash	Mustaqil va ijodiy fikrlash
“Xatoni aniqlang”	Gap yoki matndagi mazmuniy va til xatolarini topish	Tanqidiy tahlil
“Bir nechta yechim top”	Muammoli vaziyatga bir nechta yechim taklif qilish	Muqobil fikrlash

"Matnni davom ettir"	Matn mazmuni va mantiqiy izchilligini saqlagan holda davomini yaratish	Ijodiy fikrlash

Mazkur topshiriqlarni qo'llashda ularning maqsadi faqat to'g'ri javob olishdan iborat bo'lmasligi kerak. O'quvchi javobining sababini tushuntirishi, fikrini dalillashi va boshqa yechimlarni ham ko'rib chiqishi zarur.

Namunaviy topshiriq: "Sababini top"

O'quvchilarga quyidagi kichik matn taqdim etiladi:

"Anvar maktabga ketayotib, yo'l chetida yiqilib tushgan kichik bolani ko'rdi. U darhol bolaning yoniga bordi, uni o'rnidan turishiga yordam berdi va sumkasini olib berdi. Kichik bola Anvarga minnatdorchilik bildirdi".

Topshiriqlar:

Anvar nima uchun kichik bolaning yoniga bordi?

Anvarning xatti-harakatini qanday baholaysiz?

Agar Anvar yordam bermaganida, qanday vaziyat yuzaga kelishi mumkin edi.

MUHOKAMA

Tahlillar ona tili va o'qish savodxonligi darslarida tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari fanlarning mazmuniy xususiyatlari bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. Ona tili darslarida o'quvchilar til birliklarini tahlil qilish, so'zlar o'rtasidagi munosabatlarni aniqlash va grammatik hodisalarni anglash orqali mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar. O'qish savodxonligi darslarida esa matn mazmunini tushunish, axborotni baholash, qahramonlar xatti-harakatini tahlil qilish va mustaqil xulosa chiqarish orqali fikrlash faoliyati kengayadi. Ushbu ikki yo'nalishning o'zaro bog'liqligi ta'lim jarayonida til va tafakkur munosabatlarini yaxlit holda ko'rib chiqishni talab etadi. Masalan, matnni tahlil qilish jarayonida o'quvchi so'zlarning ma'nosini anglaydi, gaplar o'rtasidagi mazmuniy aloqalarni aniqlaydi, asosiy fikrni ajratadi va o'z xulosasini nutq orqali ifodalaydi. Demak, matn ustida ishlash bir vaqtning o'zida til, nutq

13.00.00. – PEDAGOGIKA FANLARI
JOURNAL.NAMSPI.UZ
ISSN: 2992-9008; UDK: 37

va tafakkur rivojlanishiga xizmat qiladi. Vygotskiyning til va tafakkur o‘rtasidagi munosabatlarga oid qarashlari mazkur jarayonning nazariy asosini tashkil etadi [2]. O‘quvchining fikrini og‘zaki ifodalashi, savollarga javob berishi va munozarada qatnashishi uning fikrlash jarayonini tartibga solishga yordam beradi. Shu bois darslarda o‘quvchilarni faqat tinglovchi sifatida emas, balki savol beruvchi, fikr bildiruvchi va o‘z qarashlarini asoslovchi faol ishtirokchi sifatida tashkil etish lozim.

PISA o‘qish savodxonligi konsepsiyasida matnni tushunish bilan birga, uni baholash va mulohaza yuritishning ham muhimligi ta’kidlanadi [1]. Ushbu yondashuv boshlang‘ich sinflarda o‘qish mashg‘ulotlarini faqat matnni ifodali o‘qish va qayta hikoya qilish bilan cheklamasdan, mazmunni tahlil qilish va mustaqil fikr bildirishga yo‘naltirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, o‘quvchilarga beriladigan topshiriqlarni faqat yuqori darajadagi fikrlashni talab qiladigan murakkab vazifalardan tashkil etish ham maqsadga muvofiq emas. Tafakkur rivojlanishi oddiy anglash va aniqlashdan boshlanib, tahlil, taqqoslash, umumlashtirish, baholash va ijodiy faoliyatga tomon bosqichma-bosqich rivojlanadi. Shuning uchun topshiriqlar tizimida sodda va murakkab vazifalar o‘zaro uyg‘unlashtirilishi kerak. Maqolada taklif etilgan pedagogik modelning muhim jihati shundaki, unda o‘quvchining fikrlash faoliyati faqat topshiriqni bajarish bilan yakunlanmaydi. Refleksiya bosqichida o‘quvchi o‘z javobini qayta ko‘rib chiqadi, qanday fikrlaganini tushuntiradi va xulosasining asoslanganligini tekshiradi. Bu yondashuv metakognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirish uchun ham muhimdir. Didaktik o‘yinlar, muammoli savollar va interfaol metodlar ham o‘quvchilarning bilish faolligini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Biroq ularning samaradorligi metod nomining o‘ziga emas, balki topshiriqning mazmuni, o‘quvchining faol ishtiroki, pedagogik yo‘naltirish va natijalarni tahlil qilish sifatiga bog‘liq.

Shu asosda ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida tafakkurni rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shartlar muhim deb hisoblanadi:

Til va matn materiallarini o‘quvchilarning yosh hamda individual xususiyatlariga mos tanlash. Matn bilan ishlashda anglash, tahlil, baholash va xulosa chiqarish bosqichlarini izchil tashkil etish. O‘quvchilarga mustaqil savol tuzish va o‘z fikrini ifodalash imkoniyatini yaratish. Bitta savolga turli asoslangan javoblar berish koniyatini rag‘batlantirish. Matn mazmuni bilan hayotiy tajriba o‘rtasida bog‘liqlik o‘rnatish. Didaktik o‘yinlar va muammoli topshiriqlardan maqsadli foydalanish. O‘quvchilarning javoblarini faqat natija bo‘yicha emas, fikrlash jarayoni va dalillash darajasi bo‘yicha ham baholash. O‘quvchilarning o‘z-o‘zini baholashi va refleksiv faoliyatini qo‘llab-quvvatlash. Demak, ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida tafakkurni rivojlantirishning asosiy pedagogik imkoniyati til va matn bilan ishlash jarayonini faol bilish faoliyatiga aylantirishdan iborat.

XULOSA

Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari tafakkurini rivojlantirishning didaktik asoslari va pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini berdi: Ona tili va o‘qish savodxonligi fanlari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tafakkurini rivojlantirish uchun keng didaktik imkoniyatlarga ega. Ona tili darslarida til birliklarini tahlil qilish, taqqoslash va tasniflash, o‘qish savodxonligi mashg‘ulotlarida esa matn mazmunini anglash, baholash va xulosa chiqarish jarayonlari muhim o‘rin tutadi. Tafakkur rivojlanishi til, nutq va bilish faoliyatining o‘zaro aloqadorligi asosida amalga oshadi. O‘quvchining o‘z fikrini og‘zaki va yozma ifodalashi, savol tuzishi, matn mazmunini izohlashi va xulosalarini asoslay olishi uning tafakkur faoliyatini faollashtiradi. Tahlil, sintez, taqqoslash, umumlashtirish, tasniflash va xulosa chiqarish kabi tafakkur operatsiyalarini rivojlantirish uchun ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida maqsadli didaktik topshiriqlar tizimini qo‘llash zarur. Matn ustida ishlashni o‘qishdan oldingi, o‘qish jarayonidagi va o‘qishdan keyingi faoliyat bosqichlariga ajratish o‘quvchilarning mazmunni anglash, axborotni tahlil qilish va mustaqil munosabat bildirish

ko'nikmalarini izchil rivojlantirish imkonini beradi. Umuman olganda, ona tili va o'qish savodxonligi darslarini tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan didaktik topshiriqlar asosida tashkil etish boshlang'ich sinf o'quvchilarining mustaqil fikrlash, mantiqiy xulosa chiqarish, matnni anglash va o'z fikrini asoslash kompetensiyalarini shakllantirish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. OECD. (2019). *PISA 2018 Assessment and Analytical Framework*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/b25efab8-en
2. Vygotsky, L. S. (1986). *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Press.
3. Bruner, J. S. (1961). The Act of Discovery. *Harvard Educational Review*, 31(1), 21–32.
4. Duke, N. K., & Pearson, P. D. (2002). Effective Practices for Developing Reading Comprehension. In A. E. Farstrup & S. J. Samuels (Eds.), *What Research Has to Say About Reading Instruction* (3rd ed., pp. 205–242). Newark, DE: International Reading Association.
5. Snow, C. E. (2002). *Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
6. Palincsar, A. S., & Brown, A. L. (1984). Reciprocal Teaching of Comprehension-Fostering and Comprehension-Monitoring Activities. *Cognition and Instruction*, 1(2), 117–175. https://doi.org/10.1207/s1532690xci0102_1
7. Pressley, M. (2000). What Should Comprehension Instruction Be the Instruction of? In M. L. Kamil, P. B. Mosenthal, P. D. Pearson, & R. Barr (Eds.), *Handbook of Reading Research* (Vol. III, pp. 545–561). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
8. Polya, G. (1945). *How to Solve It: A New Aspect of Mathematical Method*. Princeton: Princeton University Press.
9. UNESCO. (2017). *Reading the Past, Writing the Future: Fifty Years of Promoting Literacy*. Paris: UNESCO.
10. OECD. (2021). *21st-Century Readers: Developing Literacy Skills in a Digital World*. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/a83d84cb-en